

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.23>**С. І. Марко***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики**факультету № 1**Інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства**Львівського державного університету внутрішніх справ**orcid.org/0000-0002-9778-0570*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПОВИХ СПОСОБІВ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ БУРШТИНУ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена науковому аналізу типових способів незаконного видобування бурштину-сирцю в Україні з метою вироблення спланованих та послідовних дій правоохоронних та природоохоронних органів, а також інших заходів протидії протиправним діям у сфері надрокористування. Констатовано певний дефіцит інформації про кримінально-правову й кримінологічну структури кримінального надрокористування, яка могла б бути використана для специфікації відповідних запобіжних практик. Вказано, що основною причиною бурштиновидобування контрабандним способом є відносно нескладна технологія заробітку та прибутковість «бурштинового» бізнесу. Зазначається, що незаконне видобування бурштину є однією з багатьох (поряд зі збутом, придбанням, передачею, пересиланням, зберіганням, переробкою), складових об'єктивної сторони злочину, наявності якої достатньо для кваліфікації за ст. 240¹ КК України.

Видобування бурштину-сирцю нелегальними способами характеризується активними діями з підготовки, безпосереднього процесу видобутку, а також приховування слідів вчиненого кримінального правопорушення. Зроблено висновок, що дії з організації незаконного видобування зазначеної корисної копалини полягають у підборі виконавців, їх технічному оснащенні, зокрема забезпеченні засобами комунікації; підборі місця вчинення кримінального правопорушення; підкупі працівників правоохоронних та природоохоронних органів, представників органів місцевої влади. Вилучення бурштину-сирцю з надр зазвичай здійснюється механічним способом шляхом гідророзмиву ґрунту, рідше – звичайним викопуванням. За оснащеністю спосіб учинення незаконного добування бурштину може бути простим і складним. Простий спосіб полягає у вилученні бурштину-сирцю з родовищ за допомогою найпростіших знарядь праці та пристосувань: кирки, лопати, лебідки тощо. Складний спосіб полягає у вилученні бурштину з родовищ за допомогою складних механізмів, технологічних установок та спеціальної техніки (екскаваторів, бульдозерів, водяних pomp та ін.). Захисні посткримінальні мотиви характерні для переважної більшості злочинців у сфері незаконного видобування бурштину. Водночас активна діяльність осіб, які безпосередньо здійснюють видобування бурштину, з маскування, приховування слідів протиправної діяльності, фактично відсутня.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері надрокористування, корисні копалини, незаконне видобування бурштину, спосіб вчинення кримінального правопорушення, протидія.

Marko S. I. CHARACTERISTICS OF TYPICAL METHODS OF ILLEGAL AMBER MINING IN UKRAINE

The scientific article is devoted to the scientific analysis of typical methods of illegal extraction of raw amber in Ukraine with the aim of developing planned and consistent actions of law enforcement and nature protection authorities, as well as other measures to counter illegal actions in the field of subsoil use. A certain lack of information on the criminal-legal and criminological structure of criminal subsoil use was noted, which could be used for the specification of appropriate preventive practices. It is indicated that the main reason for smuggling amber is the relatively simple technology of making money and the profitability of the "amber" business. It is noted that illegal extraction of amber is one of the many (along with sale, acquisition, transfer, forwarding, storage, processing) components of the objective aspect of the crime, the presence of which is sufficient for qualification under Art. 240¹ of the Criminal Code of Ukraine.

Extraction of raw amber by illegal methods is characterized by active actions in the preparation, direct extraction process, as well as concealment of the traces of the committed criminal offense. It was concluded that the actions of organizing the illegal extraction of the specified mineral consist in the selection of executors, their technical equipment, in particular, provision of means of communication; selection of the place of commission of a criminal offense; bribery of employees of law enforcement and nature protection agencies, representatives of local authorities. Extraction of raw amber from the subsoil is usually carried out mechanically by hydraulic erosion of the soil, less often – by ordinary digging. Depending on the equipment, the method of illegal amber mining can be simple or complex. A simple way is to extract raw amber from the deposits using the simplest tools and devices: picks, shovels, winches, etc. A difficult method consists in extracting amber from deposits with the help of complex mechanisms, technological installations

and special equipment (excavators, bulldozers, water pumps, etc.). Defensive post-criminal motives are characteristic of the vast majority of criminals in the field of illegal amber mining. At the same time, the active activity of persons who directly extract amber, in masking and hiding traces of illegal activity, is practically absent.

Key words: criminal offenses in the field of subsoil use, minerals, illegal amber mining, method of committing a criminal offense, countermeasures.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти довкілля прийнято вважати правопорушеннями без «безпосередньої» жертви – шкода завдається насамперед навколишньому середовищу та його складовим, які зі зрозумілих причин не можуть самостійно активно обстоювати свої інтереси у судових процесах. Однак такі протиправні дії, завдаючи шкоду довкіллю, знищують біологічну основу життєдіяльності та існування людини та інших живих істот.

Злочинність у сфері надкористування є одним із тих різновидів кримінальних практик, що мають розгалужені міжінституційні зв'язки; його відтворення не лише завдає істотної, невідомої шкоди довкіллю, а й через синтетичні кримінальні зв'язки вражає функціональний потенціал політики, економіки, викривляє, у значній мірі елімінує їх соціальне значення, дискредитує апарат держави [1, с. 221].

За окремими даними, бурштин-сирець переважає (46,2 %) серед видів корисних копалин, що незаконно видобуваються в Україні [2, с. 14]. Крім шкоди для довкілля, ситуація з незаконним видобуванням цього коштовного каміння має серйозні соціальні наслідки – підрив авторитету влади на місцях, криміналізація населення, нормалізація нелегальної діяльності, несплата податків та ін. [3].

Дієва протидія зазначеними кримінальним правопорушенням, які кваліфікуються за ст. 240¹ КК України, вимагає комплексного підходу, спланованих та послідовних дій правоохоронних та природоохоронних органів. Водночас, виявлення фактів незаконного видобування бурштину потребує знання способів протиправної поведінки у зазначеній сфері, що вказує актуальність та теоретико-прикладну значимість цього дослідження.

Стан дослідження. Проблеми відтворення злочинності проти довкілля загалом і злочинності у сфері надкористування склали фокус дослідницької уваги таких вітчизняних науковців, як В.Ф. Баранівський, О.В. Виноградова, С.Б. Гавриш, Т.В. Корнякової, М.Г. Максименцев, В.К. Матвійчук, Г.С. Поліщук, В.М. Присяжний, А.М. Притула, Б.Б. Тангієв, Ю.А. Турлова, Л.С. Хмуровська, А.М. Шульга та інші вчені.

Визнаючи ґрунтовний характер наукових праць зазначених науковців та значимість для кримінологічної доктрини й практики, зауважимо, що особливості підготовки, безпосереднього вчинення та посткримінальної поведінки в механізмі вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240¹ КК України, потребують деталізації.

Метою статті є з'ясування, опис та пояснення кримінологічно значущих особливостей вчинення незаконного видобування бурштину в Україні з метою специфікації запобіжних практик у сфері надкористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спосіб вчинення злочину – складне явище дійсності на основі пізнання закономірностей його формування, причин і форм його повторюваності для розробки прийомів і методів виявлення, збирання та дослідження доказів [4, с. 139]. Як один із важливих елементів характеристики, спосіб вчинення кримінального правопорушення пов'язаний з предметом злочинного посягання, часом, місцем, обстановкою злочину, особою злочинця і відображається в механізмі слідоутворення.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240-1 КК України – певна сукупність дій, яка полягає у проведенні незаконних маніпуляцій з бурштиновими породами: видобування, збут, придбання, передача, пересилання, зберігання, переробка бурштину, законність походження якого не підтверджується відповідними документами» [5]. Основну увагу у цьому дослідженні зосередимо на реалізації таких дій як видобування бурштину.

Насамперед зазначимо, що будь-яка підприємницька діяльність потребує проведення процедури державної реєстрації, яка регламентується Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців». Організаційно-правові форми господарювання, де обмежується підприємництво, пов'язані з монополією держави на певну діяльність, може здійснюватися тільки державними підприємствами, а видобування бурштину може здійснюватися виключно тими підприємствами, перелік яких встановлює Кабінет Міністрів України [6].

Оскільки незаконне видобування бурштину-сирцю вчиняється шляхом активних дій, то специфіка способу даного кримінального правопорушення полягає у способі його підготовки, вчинення і приховання слідів.

Підготовка до незаконного видобування бурштину-сирцю охоплює активні дії, спрямовані на забезпечення можливості виконання задуманого кримінального правопорушення. Насамперед це такі дії: визначення предмета злочинного посягання; підбір місця вчинення кримінального правопорушення; підбір співучасників і визначення їх ролей; підбір знарядь вчинення кримінального правопорушення та перевірка їх технічної готовності; підкуп працівників еколо-

гічної інспекції та представників органів місцевої влади [7, с. 274].

Дії з організації незаконного видобування бурштину полягають у підборі виконавців, їх технічному оснащенні, зокрема забезпеченні засобами комунікації. Зазвичай така особа не залучається до безпосереднього видобутку бурштину-сирцю. Окремим напрямом діяльності організатора є налагодження та підтримання корупційних зв'язків, яке в більшості випадків обмежується місцевим рівнем: рівнем дільничного офіцера поліції (рідше – безпосередньо начальника сектору) та/або відповідального за зону чи напрям роботи оперуповноваженого управління захисту економіки Національної поліції; голови місцевої ради [2, с. 18].

Характеризуючи загальний механізм безпосереднього вилучення бурштину-сирцю з надр, слід зазначити, що він залежить від типу надр та від того, чи вчиняються кримінальні правопорушення епізодично або у виді кримінального промислу. Епізодичне видобування каменю здійснюється окремими громадянами чи невеликими групами, кількістю від 2 до 4 осіб, з розподілом технічних ролей. У переважній більшості місцем реалізації такої складової об'єктивної сторони вчинення злочину, як видобування, є лісові масиви з піщаними ґрунтами та узлісся. Кримінально-промислове видобування бурштину-сирцю має розгалужену функціональну структуру, яка включає: «адміністративне ядро», мережевих «контролерів-модераторів», групи «фізичної підтримки» та нелегальних старателів. 100 % кримінально-промислового видобування бурштину-сирцю здійснюється гідромеханічним способом [2, с. 18].

В переважній більшості вивчених випадків злочинці видобувають бурштин в сировині відкритим способом [8], сутність якого полягає у вилученні корисних копалин з верхніх пластів залягання (з кар'єрів, з копальні). Розроблення бурштинових руд родовищ України може проводитися відкритим способом – екскаваторно-транспортним методом. Збагачення руд виконується методом промивання на металевих ситах (грохотах). Пісок і глина змиваються водою, а шматочки бурштину вибираються й надсилаються на сортування та подальше. Підземний спосіб незаконного видобування корисних копалин вказує на вилучення їх з родовищ, крім з поверхні землі, шляхом викачування, побудови шахт, копалень.

За оснащеністю спосіб учинення незаконного добування бурштину може бути простим і складним. Простий спосіб полягає у вилученні бурштину-сирцю з родовищ за допомогою найпростіших знарядь праці: кирки, лопати, компресора, лебідки тощо. Складний спосіб видобування бурштину полягає у вилученні їх із родовищ за допомогою складних механізмів, технологічних установок (спеціально змонтованого компресора,

водяної помпи), спеціальної техніки (екскаваторів, бульдозерів тощо) [7, с. 276; 8, с. 36-37; 9].

В науковій та спеціальній літературі найбільш «популярним» є поділ способів видобування на три групи: механічний; гідралічний; гідромеханічний.

Механічний спосіб охоплює механічну розробку масиву ґрунту у відкритому кар'єрі. Такий спосіб видобування бурштину спрямований на розкриття продуктивного шару ґрунту, екскаваторні роботи, відділення бурштину від породи шляхом миття, або вибіркового вилучення. Зазвичай злочинці здійснюють добування таким способом, використовуючи прості знаряддя (лопату, кирку та інші примітивні пристрої) у тих місцях, де бурштин залягає неглибоко, – від 20 сантиметрів до кількох метрів. Зазначений спосіб небезпечний. Часто місцеві жителі копають ями глибиною понад п'ять метрів, прибуває вода і часто виникають ґрунтові зсуви. Трапляються випадки видобування бурштину на власній або орендованій земельній ділянці з використанням самохідних землерийних машин, бульдозерів та іншої техніки. Так, траплялося, коли місцеві жителі отримували дозвіл на копання ставка чи інші земельні роботи, маючи на меті здійснювати незаконний видобуток бурштину [7, с. 278].

Недоліками зазначеного способу є: великі експлуатаційні та економічні витрати; винос породи на поверхню і негативний екологічний вплив на навколишнє природне середовище. Вказаний спосіб є застарілим, при видобутку використовується малопродуктивне обладнання та відзначаються великі втрати бурштину мілкої фракції. Відмита гірська маса разом з дрібним бурштином складається у відвали.

Гідралічний спосіб здійснюється розмиванням продуктивного шару ґрунту струменем високого тиску та виносу бурштину на поверхню родовища гідралічними потоками. Часто використовується для промислового видобутку.

Гідромеханічний спосіб самовільного видобутку є найбільш поширеним. Він дозволяє: інтенсифікувати процес зі зменшенням загальних економічних витрат, підвищити продуктивність праці, зменшити негативний вплив на довкілля завдяки виключенню виходу мінеральної породи на поверхню родовища. Сьогодні широко застосовуються засоби вібраційного впливу на ґрунтове середовище при заглибленні в ґрунт труб, оболонок, паль, шпунтів, при розробці і обробці ґрунтів, ущільненню особливо рихлих, водонасичених і піщаних ґрунтів, бурінні свердловин. Такі засоби, зазвичай, включають віброснаряди з вібровипромінювачами, збудники коливань (вібратори); пристрої для гасіння, попередження, ізолювання шкідливого розповсюдження вібрації; апаратуру для контролю, управління і вимірювання вібрацією.

Водночас слід підкреслити, що гідромеханічний спосіб призводить до зубожіння, псування родовищ, спричиняє негативні екологічні наслідки, а також призводить до зменшення кондиційного вмісту сортового бурштину в бурштиновміщувальному шарі, що, своєю чергою, спричиняє втрату промислового значення родовищ.

Зазначений спосіб незаконного видобутку бурштину-сирцю полягає у тому, що злочинці опускають пожежні рукави помпи у канал із водою або ставок. Вода подається під великим тиском, що вимиває землю на 6-9-метрову глибину. Бурштин легший за воду, тому спливає на поверхню. Його вилловлюють сіткою або сачком. Беруть лише той, що має цінність для ювелірів, інше залишають. Якщо вода біліє, це означає, що сягнули глини, яка лежить під покладами бурштину. Щільність покладів бурштину нерівномірна, від 5–10 до 150 грамів на кубометр породи. Ями після таких процедур злочинці не загортають, вони швидко заповнюються ґрунтовими водами. Вказаний спосіб супроводжується виносом мінерального ґрунту на поверхню родовища, не забезпечує повне вилучення бурштину з родовищ, призводить до зміни структури ґрунтів, утворення пустот і відповідно здійснює негативний техногенно-екологічний вплив на довкілля [7, с. 276-278].

Використання злочинцями випробуваних схем та вивченого кустарного приладдя актуальне й нині. Так, відповідно до вироку Зарічненського районного суду Рівненської області, 12.11.2020 р., А., діючи за попередньою змовою з Б., прибули на його автомобілі марки «УАЗ-4562» до місця систематичного незаконного видобутку бурштину, яке знаходиться на землях сільськогосподарського призначення, де уже перебували заздалегідь підготовлені ними знаряддя кустарного виробництва для незаконного видобутку бурштину-сирцю, методом гідророзмиву ґрунту, а саме: помпа кустарного виготовлення, обладнана двигуном внутрішнього згорання, шість пожежних рукавів, п'ять металевих труб, шрайбер з протівісом та одне металеве кріплення, маючи на меті з'ясувати наявність на вказаному місці обсяг покладів бурштину з метою визначення доцільності подальшого його видобування, однак не довели звій злочинний намір до кінця та були затримані працівниками поліції [10].

Науковцями зазначається, що на посткримінальному етапі епізодичної злочинної поведінки збут незаконно видобутого бурштину-сирцю у 70 % випадків здійснюється через неперевірені канали, використовуючи оголошення на спеціалізованих сайтах оголошень, а також у соціальних мережах. Збут бурштину-сирцю старателями на кримінальних промислах здійснюється організовано на фільтраційних пунктах ділянок видобування, де зазвичай відбувається розрахунок

за видобуту корисну копалину. Надалі бурштин перепродається оптовим перекупникам, комунікацію з якими підтримують так звані «контролери» та «модератори» середньої ланки у структурі організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на незаконному видобуванні бурштину. Окрема частина бурштину-сирцю відправляється на підпільні шліфувальні цехи, де шляхом відповідної обробки досягається підвищення вихідної вартості. У подальшому переважна більшість незаконно видобутого в Україні бурштину стає предметом «контрабанди» – переміщується через митний кордон із порушенням митних правил [2, с. 18-19].

Окремої уваги заслуговує з'ясування наявності посткримінальної поведінки осіб, які здійснюють незаконне видобування бурштину.

Загалом під посткримінальною поведінкою слід розуміти передбачений кримінальним законом і такий, що має кримінально правове значення (тягне кримінально-правові наслідки), свідомий і вольовий прояв активності чи бездіяльності (акт поведінки) суб'єкта після вчинення злочину, набуття обвинувальним вироком законної сили, відбування покарання й до моменту припинення кримінально-правових відносин [11, с. 305].

Приховування таких кримінальних правопорушень зазвичай полягає у прихованні чи знищенні знарядь і засобів вчинення протиправного діяння, предмета посягання, продуктів його переробки; в усуненні слідів, які свідчать про факт учинення кримінального правопорушення (маскування територій, де незаконно видобувається бурштин у сировині, використання рельєфу місцевості та інших природних і штучних укриттів); вчинення кримінального правопорушення на важкодоступній ділянці; підготовці алібі; збуті видобутих корисних копалин тощо. Збут незаконно добутого бурштину здійснюється шляхом продажу чи іншої оплатної передачі «випадковим» покупцям невеликими партіями, або окремим особам на замовлення, здебільшого за кордон (передбачає одноразовий збут у великих розмірах або збут невеликими партіями упродовж тривалого часу) [7, с. 281].

З вивчених нами кримінальних проваджень вбачається, що на відміну від інших дій, що визначають об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240¹ КК України – збуту, придбання, передачі, пересилання, зберігання, переробки бурштину, які здебільшого характеризуються активними діями з приховування слідів вчиненого правопорушення, активна посткримінальна діяльність осіб, які безпосередньо здійснюють видобування бурштину, фактично відсутня.

Насамкінець зазначимо, що наявність описаних нами способів вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240¹ КК України, обумовлена певними чинниками, вплив на які

здатен сприяти протидії злочинності у зазначеній сфері, унеможливити окремі зі способів незаконного видобутку бурштину в Україні. До таких рекомендацій слід віднести: спрощення процедури отримання дозволу на видобуток бурштину; гарантування невідворотності покарання за незаконні дії із зазначеними корисними копалинами; налагодження жорсткішого контролю з боку Державної фіскальної служби і Державної прикордонної служби у протидії збуту нелегально видобутого бурштину-сирцю.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що відносно нескладна технологія заробітку та прибутковість «бурштинового» бізнесу – основна причина бурштиновидобування контрабандним способом. Незаконне видобування бурштину є однією з багатьох (поряд зі збутом, придбанням, передачею, пересиланням, зберіганням, переробкою), складових об'єктивної сторони злочину, наявності якої достатньо для кваліфікації за ст. 240¹ КК України.

Видобування бурштину-сирцю нелегальними способами характеризується активними діями з підготовки, безпосереднього процесу видобутку, а також приховування слідів вчиненого кримінального правопорушення. Дії з організації незаконного видобування бурштину полягають у підборі виконавців, їх технічному оснащенні, зокрема забезпеченні засобами комунікації; підборі місця вчинення кримінального правопорушення; підкупі працівників правоохоронних та природоохоронних органів, представників органів місцевої влади. Вилучення зазначених корисних копалин з надр зазвичай здійснюється механічним способом шляхом гідророзмиву ґрунту, рідше – звичайним викопуванням. Захисні посткримінальні мотиви характерні для переважної більшості злочинців у сфері незаконного видобування бурштину. Водночас активна діяльність осіб, які безпосередньо здійснюють видобування бурштину, з маскуванню, приховування слідів протиправної діяльності, фактично відсутня.

Література

1. Максименцев М.Г. Кримінологічний аналіз структури злочинності у сфері надкористування в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 221–225.
2. Максименцев М.Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надкористування: автореф. дис. докт. юрид. наук. 12.00.08 (081 – Право). ХНУВС, Харків, 2019. 39 с.
3. Нелегальний видобуток бурштину: карта і рекомендації. URL: <https://datajournalism.agency/8/23/07/2018> (дата звернення: 24.03.24)
4. Лебідь І.В. Правове регулювання видобутку бурштину в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 229 с.
5. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.
6. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. URL: <https://buklib.net/books/37836/> (дата звернення: 24.03.24)
7. Татаров О.Ю., Марко С.І. Криміналістична характеристика порушення правил охорони або використання надр на прикладі незаконного видобування бурштину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2014. Вип. 3. С. 273-285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2014_3_29 (дата звернення: 24.03.24)
8. Вязмікін С.А. Способи учинення незаконного видобування бурштину-сирцю. *Оперативно-розшукове запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням* [Текст]: матеріали круглого столу (Київ, 24 червня 2015 року) / ред. кол. С.С. Чернявський, М.М. Алексійчук, О.В. Хуторянський, І.М. Купранець, В.І. Василичук. К.: ФОП Кандиба Т. П., 2015. С. 34-39.
9. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (дата звернення: 24.03.24)
10. Вирок Заріченського районного суду Рівненської області у справі № 561/43/21 від 23.02.2021 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95077791>. (дата звернення: 24.03.24)
11. Ус О.В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Право. 2018. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13956/1/Lekcii_2018.pdf. (дата звернення: 24.03.24)